

ZARZĄDZANIE NIE TYLKO LUDZKIE? FORMY I FORMUŁY ODPOWIEDZI NA ANTROPOCEN

Numer poświęcony zarządzaniu w antropocenie, który oddajemy w ręce naszych Czytelniczek/Czytelników, jest dla nas z wielu powodów wyjątkowy. Z tego względu tradycyjnemu wstępowi do części tematycznej nadałyśmy kształt hybrydyczny i polifoniczny – postanowiłyśmy mianowicie wraz z redaktorem merytorycznym numeru odpowiedzieć na następujące pytania:

- Jak pracuje się nad numerem transdyscyplinarnym, w którym łączenie różnych perspektyw nierzadko bywa próbą bardzo problematyczną?
- Jakie są możliwości i ograniczenia w zarządzaniu w dobie antropocenu? (Jak możemy uratować świat? Jakie są strategie posthumanistyczne ratowania świata? Czy posthumanizm może nas uratować? Czy świat wymaga ratunku z naszej strony, czy też, z przyzwyczajenia i wygody, stawiamy się ciągle w tym kontekście w roli gatunkowego hegemonu?)

Rezultaty naszych przemyśleń zapisaliśmy w cząstkowych, krótkich wypowiedziach, które nakreślają też interesującą nas perspektywę badawczą i aktywistyczną.

Ewelina Twardoch-Raś

Konceptualizacje antropocenu (i ich pochodne zakrojone tak szeroko, że z pewnością i nieco paradoksalnie mogłyby złożyć się na osobną dyscyplinę naukową¹) już z założenia mają charakter inter/transdyscyplinarny. Trudno jest bowiem analizować antropogeniczny wymiar transformacji środowiskowych wyłącznie w obszarze jednej dyscypliny naukowej czy za pomocą narzędzi badawczych, które wąsko definiowałyby tego rodzaju zjawiska i fenomeny. Na pograniczu dyscyplin, często także

---

¹ Zob. na ten temat: F. Chwalczyk, *Around the Anthropocene in Eighty Names – Considering the Urbanocene Proposition*, „Sustainability” 2020, nr 12; J.W. Moore, *Anthropocenes & the Capitalocene Alternative*, „Azimuth” 2017, nr 9.1.

w wymiarze polemicznym i bez możliwości wypracowania twardych dystynkcji, od co najmniej czterech dekad toczą się międzynarodowe debaty dotyczące różnych perspektyw w badaniach antropocenu. W optyce humanistycznej najczęściej kojarzone są z różnymi wariantami filozofii środowiskowej (np. głęboka ekologia, polityka natury, ekofeminizm itd.), ekokrytyką, rozmaitymi aplikacjami teorii aktora-sieci na grunt badań socjologiczno-kulturoznawczych, studiami miejskimi (choć tutaj pojawia się już raczej kategoria zawężona – urbanocenu²), refleksją z zakresu dziedzictwa kulturowego oraz zrównoważonego rozwoju czy licznymi próbami przeniesienia rozważań nad antropocenem na grunt filozofii post- i transhumanizmu (np. filozofia splatania – *entanglement*, rozwijana m.in. przez Karen Barad³ i poddawana krytyce przez Evę Haifę Giraud⁴). Biorąc pod uwagę być może już nadmierną eksploatację problematyki związanej z antropocenem, trudno natomiast zaproponować ujęcie, które nie tylko wnosiłoby do tematu propozycje pionierskie, ale jednocześnie miało potencjał pragmatyczny – wskazywałoby na możliwe rozwiązania i sposoby ich realizacji w ramach działań jednostkowych i wspólnotowych, w tym także w sektorze komercyjnym.

W tym kontekście kwestie związane z zarządzaniem wydają się – z jednej strony – obszarem stosunkowo rzadko analizowanym na gruncie polskim w odniesieniu do antropocenu, a z drugiej – takim, który z założenia, być może w stopniu jeszcze bardziej zauważalnym niż wymienione przeze mnie dziedziny, łączy badania i propozycje z zakresu różnych dyscyplin i inicjatyw, nie tylko humanistycznych. Według Davida Schlosberga nie należy szukać wyjścia z antropocenu, bo jest to, po pierwsze, niemożliwe, a po drugie – oferuje jedynie utopijny wariant rozwiązań zastępczych, ale opracować sposoby takiego zrównoważonego i nawykowego zarządzania ekosystemami, które wykraczałyby poza tradycyjne pojmowanie ochrony i odbudowy⁵. Refleksja z zakresu zarządzania w antropocenie wpisuje się również w pewnego rodzaju renesans debat nad zarządzaniem w ogóle, którego potencjał docenia się nie tylko w zakresie myślenia o zasobach i kapitale (a tutaj coraz częściej w nowych interesujących ujęciach), ale i w analizach złożonych infrastruktur, obejmujących coraz częściej m.in. działania i rozważania z zakresu *indigenous studies*

---

² Kategoria ta jest szeroko używana w dyskusjach (zob. np. R. Roberts, *Breakthrough in the Urbanocene: Cities and SMEs in the Spotlight*, „Medium”, 22.09.2017, <https://medium.com/volans/breakthrough-in-the-urbanocene-cities-and-smes-in-the-spotlight-6ebf18e9dd06> [dostęp: 20.01.2021]), ale warto przypomnieć, że rozważała ją także Ewa Rewers na łamach „Przeglądu Kulturoznawczego”, zob. E. Rewers, *Ucieczka (niespieszna) z urbanocenu*, „Przegląd Kulturoznawczy” 2019, nr 4.

³ K. Barad, *Meeting the Universe Halfway: Quantum Physics and the Entanglement of Matter and Meaning*, Duke University Press, Durham–London 2007.

⁴ E. Haifa Giraud, *What Comes after Entanglement? Activism, Anthropocentrism, and an Ethics of Exclusion*, Duke University Press, Durham–London 2019.

⁵ D. Schlosberg, *Environmental Management in the Anthropocene* [w:] T. Gabrielson, Ch. Hall, J.M. Meyer, D. Schlosberg (red.), *The Oxford Handbook of Environmental Political Theory*, Oxford University Press, Oxford 2016, <https://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199685271.001.0001/oxfordhb-9780199685271> (dostęp: 12.01.2021).

czy transdyscyplinarne badania nad energią. Inspirującą perspektywę z tego obszaru zaproponował Dominic Boyer w swojej książce z 2019 roku *Energopolitics: Wind and Power in the Anthropocene*, w której pokazał, że zarządzanie zasobami naturalnymi stanowi jeden z najistotniejszych procesów w kontekście współczesnej refleksji (post/de)kolonialnej, będący jednocześnie rodzajem polityki emancypacyjnej⁶. Z mojej perspektywy refleksja z zakresu zarządzania w antropocenie jest także szczególnie istotna w odniesieniu do analiz kryzysu klimatycznego, mającego status jednego z nielicznych konsensusów naukowych w obszarze refleksji antropocentrycznej. Warto w tym kontekście wskazać na Project Drawdown⁷, w ramach którego aktualizowane są propozycje możliwych rozwiązań kryzysu klimatycznego, przekonujące o tym, że drogi te zostały już naukowo dobrze rozpoznane. Istotna pozostaje jednak kwestia, jak skutecznie je wdrożyć, jak nimi zarządzać z uwzględnieniem szeregu czynników, na poziomie, który obejmowałby często bardzo problematyczną w tym zakresie relacyjność ludzko-nieludzka. W tym kontekście wyłania się też – w mojej opinii – najistotniejszy aspekt powiązań między zarządzaniem i perspektywą posthumanistyczną. Powiązań, które w obszarze tej refleksji wciąż nie są doceniane, w dużej mierze ze względu na wyraźnie antropocentryczne i humanistyczne osadzenie oraz ukierunkowanie zarządzania, które jednocześnie w coraz większym stopniu opiera się na czynnikach pozaludzkich (sztuczna inteligencja, systemy bazodanowe, maszynowa automatyzacja). Rozproszona sprawczość, podobnie jak dążenie do usilnego zrównoważenia tych czynników, paradoksalnie prowadzi często do wzmacniania binaryzmów i „zonglowania” odpowiedzialnością w miejsce dostrzeżenia jej niełatwego, niezrównoważonego charakteru, którego eufemizacja i jedynie deklaratywne „harmonizowanie” bywają katastrofalne w skutkach (co znakomicie pokazała Donna Haraway w koncepcji „staying with the Trouble”)⁸. A jest to oczywiście przykład jedynie jednego z wielu problemów z interdyscyplinarnością tego rodzaju refleksji/debat. Nie jest też jednak prawdą, że nie mają one miejsca i że nie są rozwijane w wartym uwagi ukierunkowaniu postantropocentrycznym. Z 2014 roku pochodzą chociażby materiały pokonferencyjne zorientowane na kwestię zarządzania formacjami leśnymi, rozpatrywanymi zarówno jako infrastruktury wodne, przestrzenie bioróżnorodności, jak i obszary (nie)ludzkich migracji⁹. Problematyka ta stanowi jeden z trzonów refleksji realizowanej w ramach „niebieskiej humanistyki” (Blue

⁶ D. Boyer, *Energopolitics: Wind and Power in the Anthropocene*, Duke University Press, Durham–London 2019.

⁷ Zob. stronę internetową projektu: <https://drawdown.org/> (dostęp: 12.02.2021). Za interesującą i inspirującą dyskusję nad kontekstem tego projektu dziękuję Krzysztofowi Kornasowi, kuratorowi festiwalu Przemiany.

⁸ Zob. D. Haraway, *Staying with the Trouble: Making Kin in the Chthulucene*, Duke University Press Books, Durham 2016.

⁹ Zob. V.A. Sample, R.P. Bixler, *Forest Conservation and Management in the Anthropocene: Conference Proceedings*, US Department of Agriculture, Forest Service. Rocky Mountain Research Station, Fort Collins, CO 2014, <https://www.fs.usda.gov/treearch/pubs/46127> (dostęp: 12.01.2021).

Humanities), która – nieprzypadkowo – będzie stanowiła temat kolejnego numeru „Przeglądu Kulturoznawczego”. Zarządzanie relacjami ludzko-nieludzkimi jest podejmowane od kilku dekad przez bardzo wielu artystów z kręgu art & science (takich jak chociażby Maja Smrekar, Miya Masaoka, Anna Dumitriu i inni), także w zakresie działań kolaboratywnych i *critical making*, a kryzys pandemiczny, który unaoczniał mnogość innych sytuacji kryzysowych, wprowadził do tego obszaru nowe wzorce myślenia, tropy wizualne i ontopolityki, skoncentrowane na sprawczym potencjale wirusa SARS-CoV-2 i kształtowaniu się tzw. mediów pandemicznych¹⁰.

Nie tylko trud, ale i największa satysfakcja z pracy nad numerem poświęconym różnym aspektom problematyki zarządzania w antropocenie wiążą się zatem przede wszystkim z problematyczną pionierskością rozpoznania z tego zakresu, ale i inter/transdyscyplinarnością, która jednakże nie jest podstawą ostatecznie daną, stabilną, ale taką, która na poziomie samych ustaleń merytoryczno-redakcyjnych podlega ciągłym negocjacjom i rekontekstualizacjom. Zespołowi redakcyjnemu zależało na tym, by w numerze pojawili się autorzy będący przedstawicielami różnych dyscyplin – począwszy od filozofów, a skończywszy na specjalistach od marketingu, ekonomii czy branży IT. Na analogicznej zasadzie wybieraliśmy recenzentów, którzy zwracali uwagę autorom na konteksty z innych dziedzin, znakomicie dopełniające albo negujące prezentowane w artykułach propozycje. Prymarna polemiczność perspektyw, jak to zwykle w obszarze działań interdyscyplinarnych, wynikała już z różnorodności stosowanych pojęć oraz dywersyfikacji narzędzi badawczych i metodologicznych (chociażby na poziomie: badania ilościowe *versus* jakościowe). Jest to przy tym istotne doświadczenie poznawcze, które pokazuje, że nawet mimo „wszędobylskości” pewnej problematyki trudno o jednoznaczną spójność niektórych ustaleń i – co więcej – być może jest ona niemożliwa, a także już zwyczajnie niepotrzebna. Sposoby zarządzania w antropocenie to bowiem temat sam w sobie polemiczny, kontrowersyjny, niejednoznaczny, budzący szereg wątpliwości – i taki też ma być proponowany przez nas numer „Przeglądu Kulturoznawczego”, słusznie podważający przekonanie zarówno o możliwej i pożądanej uniwersalizacji antropocenu, jak i optyk okołantropocentrycznych.

Anna Nacher

Propozycja numeru poświęconego zarządzaniu w antropocenie poruszyła zbiorową wyobraźnię kolegium redakcji „Przeglądu Kulturoznawczego” – a przynajmniej tak można sądzić, bazując na dyskusjach, które towarzyszyły różnym etapom pracy nad

---

¹⁰ Warte uwagi są w tym zakresie rozważania filozofów, socjologów i badaczy kultury, zebrane w aktualizowanych artykułach na blogu *In the Moment*, <https://critinq.wordpress.com> (dostęp: 12.01.2021); sama kategoria „mediów pandemicznych” została natomiast wprowadzona w publikacji: P.D. Keidl, L. Melamed, *Pandemic Media: Introduction*, Meson Press, [b.m.w.] 2020, <https://pandemicmedia.meson.press/chapters/pandemic-media-introduction/> (dostęp: 18.11.2020).

numerem. Formuła tematyczna, która pozornie sytuuje się poza horyzontem zainteresowania kulturoznawców, wydała nam się oferować możliwość otwarcia dyskusji wokół antropocenu na mniej oczywiste aspekty. Jak słusznie zauważa moja redakcyjna koleżanka [E.T.-R.], można byłoby właściwie w ten sposób wyznaczyć granice odrębnej dyscypliny – gdyby nie to, że refleksja, do jakiej prowokuje, jest z gruntu inter- i transdyscyplinarna. Choć antropocen pojawia się w przysyłanych do redakcji propozycjach nader często, to jednak równie widoczne wydaje się pewne przesilenie i zmęczenie materiału. Być może to zresztą naturalne, zważywszy na mnogość i dotkliwość kryzysów, które ewokuje. Często powtarzalny i przewidywalny katalog nazwisk, tytułów, tematów i pytań, jakie oferuje rosnąca w zawrotnym tempie literatura przedmiotu, kazał nam podjąć ryzyko i wyjść na spotkanie refleksji w obszarze, którym kulturoznawcy czasem wydają się gardzić (o ile nie są zaangażowani w realizację projektów pozaakademickich). Jako redakcja byliśmy zwyczajnie ciekawi, jak sprawdzi się ten stosunkowo rzadko aktywowany interfejs i spotkanie dwóch dyscyplin, które i tak czasem wchodzą ze sobą w alians – często udany, jak cały szereg inicjatyw realizowanych „po sąsiedzku”, w Instytucie Kultury, na tym samym wydziale, który jest współwydawcą czasopisma. Przepływy są oczywiste i regularne; czasem to my stajemy za katedrą u „sąsiadów”, czasem studenci „stamtąd” przychodzą do nas. W dotychczasowej praktyce były to bardzo ciekawe spotkania: twórcze kolizje i inspirujące turbulencje. Zetknięcia dyscyplin – zupełnie jak w przyrodzie – oferują czasem intrygujący ekoton, czyli „efekt styku”, kiedy pogranicza dwóch ekosystemów prowadzą do ukształtowania swoistej strefy pośredniej, wytwarzającej zazwyczaj strefy bogate w bioróżnorodność.

Najbardziej owocna zmiana perspektywy pojawia się chyba wtedy, kiedy w wyniku tego „efektu styku” zaczynamy inaczej zadawać pytania i zmieniać ramy odniesienia. A co, jeśli opisana przez Annę Lowenhaupt Tsing w jej znanej książce¹¹ sieć hodowców i odbiorców gałki sosnowej (*Tricholoma matsutake*) jest strukturą (współ)zarządzaną przez same grzyby? Czy można wykorzystać wiedzę o organizacjach do zarządzania rozległymi narracjami? Choć namysł narratologiczny wciąż dostarcza interesujących ścieżek refleksji nad antropoceniem¹², wykraczających poza obszar badań literaturoznawczych, to jednak najwyraźniej analizy dyskursywne przestają wystarczać w świecie wypełnionym semiotyczno-materialnymi hybrydami. Takim transdyscyplinarnym wykorzystaniem narracji, opowiadania (rozzóżniam w ten sposób *narrative* od *storytelling*, ta druga kategoria ma mocniejszy związek z performatywnością i kolaboratywnością form wywodzących się z tradycji

¹¹ A. Lowenhaupt Tsing, *The Mushroom at the End of the World: On the Possibility of Life in Capitalist Ruins*, Princeton University Press, Princeton–Oxford 2015.

¹² Interesujących przykładów dostarczają propozycje Marca Caracciolo, będące wynikiem projektu *Narrating the Mesh: Ecology and the Non-Human in Contemporary Fiction and Oral Storytelling*, por. M. Caracciolo, *Form, Science, and Narrative in the Anthropocene*, „Narrative” 2019, t. 27, nr 3; idem, *Narrating the Mesh: Form and Story in the Anthropocene*, University of Virginia Press, Charlottesville 2021.

oralnych) i tropiczności zajmuje się niemal od początku swojej kariery naukowej Donna Haraway¹³. Ten wątek Haraway eksploruje konsekwentnie w swoich kolejnych propozycjach teoretycznych, aż po najnowsze prace, gdzie zaburzanie granicy między rejestrem fikcyjnym i badawczym przybierze formę fikcji czy też fabulacji spekulatywnej, rozumianej jako działanie kolaboratywne i ucieleśnione, tworzone z pozycji dekolonizujących i/lub zdekolonizowanych. Trudno o bardziej wymowną figurę styku pozornie odległych obszarów (w której rezonują inne ambiwalentne, hybrydowe i „zanieczyszczone” figury cyborgiczne: zmodyfikowane nasiona, myszy laboratoryjne, zautomatyzowana broń, Internet – a dzisiaj zapewne można byłoby do tego dodać po wielekroć zmilitaryzowane szczepionki na COVID-19) niż obraz, który Haraway przywołuje jako moment inicjacji w literaturę science fiction: zestawienie kuchennego timera w formie plastikowej kury (możliwej dzięki przemysłowi chemicznemu i historii zegarów) z podobnym w kształcie cytrusem (który zaistniał dzięki pracom International Citrus Genom Consortium)¹⁴. W innym miejscu pisze, że „kontestacja tego, jak tego rodzaju obiekty i hybrydy są zestawiane i rozkładane, jest feministyczną praktyką technonaukową o krytycznym znaczeniu”¹⁵.

Czy istotnie, jak mówi Haraway w znakomitym dokumencie *Donna Haraway: Story Telling for Earthly Survival* (reż. F. Terranova, 2017), nowe opowieści mogą nam pomóc w inicjowaniu przebudowy świata w kryzysach? Jeśli tak, to potrzebujemy do tego owych nowych interfejsów i nowych ekotonów, bo powinny to być opowieści materialne i zmaterializowane; zdolne do analizy powiązań strukturalnych, ale bliskie ciała (społecznego i indywidualnego) konkrety; praca wyobraźni nie może pomijać realnych i społecznie wytwarzanych nierówności i form dyskryminacji, podskórnie sączonych w tkankę społeczną także za sprawą stosunkowo nowych sprawczości: algorytmów i zautomatyzowanych procedur kapitalizmu cyfrowego. Czy kryzys może być szansą dla zarządzania, zbyt często opartego na swoistej formie przemocy dyskursywnej? Jak może wyglądać zarządzanie w sytuacjach radykalnego „nie wiem”, w jakich coraz częściej jesteśmy – chcąc nie chcąc – zanurzeni (i tylko z przyzwyczajenia, nonszalancji lub ignorancji udajemy, że jest wręcz przeciwnie)? To tylko kilka

---

¹³ Warto pamiętać, że jej rozprawa doktorska z 1972 roku poświęcona była metaforom w embriologii i biologii rozwoju i ukazała się jako książka w 1976 roku: D.J. Haraway, *Crystal, Embryos, and Fields: Metaphors That Shape Embryos*, North Atlantic Books, Berkeley 2004. Sama mówi o swoim zajęciu jako o „wielogatunkowym snuciu opowieści w rejestrze feministycznym” (eadem, *SF: Science Fiction, Speculative Fabulation, String Figures, So Far*, „ADA: A Journal of Gender, New Media, and Technology” 2013, nr 3, <https://adanewmedia.org/2013/11/issue3-haraway/> [dostęp: 10.12.2020]; por. także: eadem, *SF: Spekulative Fabulation und String-Figuren*, 100 Notizen – 100 Gedanken No. 13, Haatje Cantz, Berlin 2013). Jej najnowsza odsłona to sympowieści i symbiografie będące wynikiem „pisania kompostowego” (eadem, *It Matters What Stories Tell Stories; It Matters Whose Stories Tell Stories*, „a/b: Auto/Biography Stories” 2019, t. 34, nr 3).

¹⁴ Eadem, *SF: Science Fiction...*, op. cit.

¹⁵ Eadem, *Modest Witness@Second Millennium. FemaleMan© Meets OncoMouse™. Feminism and Technoscience*, Routledge, New York–London 1997, s. 126. Tłum. A.N.

pomysłów na dyskusje, które mogłyby wyznaczyć sylabus niejednego kursu uniwersyteckiego. Mamy nadzieję, że otwieramy właśnie przestrzeń takich właśnie dyskusji.

Justyna Janik

Praca nad tym numerem była wyzwaniem nie tylko ze względu na jego interdyscyplinarny charakter, a więc często zupełnie nowe, wcześniej mi nieznanne metodologie, ale również etyczny wymiar postawionych w naszym Call for Papers pytań. Szczególnie w momencie, w którym czas na udowadnianie konieczności zmiany podejścia w zarządzaniu (i nie tylko) już dawno minął. Bez interdyscyplinarnej perspektywy skierowanego na wypracowywanie nowego języka dialogu między różnymi bytami – organicznymi i nieorganicznymi – oraz wprowadzanie nowych rozwiązań, które mogą potencjalnie pomóc w kryzysie klimatycznym, trudno nawet mówić o budowaniu mostów między różnymi dziedzinami nauki. Dlatego niniejszy numer „Przeglądu Kulturoznawczego”, chociaż jest jedynie małą kroplą w morzu pytań dotyczących przyszłości planety i ludzkiej w niej obecności, jest według mnie kroplą potrzebną, ponieważ daje platformę dla tak potrzebnej współpracy.

Teksty, które nadeszły do naszej Redakcji, pochodziły z różnych dyscyplin – zarówno z obszaru nauk humanistycznych, jak i społecznych – co zauważyła wcześniej E.T.-R. Różne spojrzenia, metody i metodologie, często bardzo od siebie odległe, stały się przyczyną długiej dyskusji redakcyjnej nad samymi artykułami. Odbicie owych dyskusji widać bezpośrednio w tym zbiorze, w którym obok siebie znajduje się artykuł Martyny Dziadek dotyczący sprawczości roślin i tego, jak życie ludzkie jest z nimi nierozzerwalnie splecione, oraz propozycja Moniki Kostery i Tomasza Ludwickiego, będąca próbą wypracowania praktycznego narzędzia, które pozwoliłoby na wprowadzenie perspektywy zarządzania humanistycznego bezpośrednio w obszar nauczania o zarządzaniu. Zestawienie tych dwóch tekstów pokazuje jeszcze jedną ważną zależność, która w publikacjach nieposiadających charakteru inter- i transdyscyplinarnego czasem zanika. Jest nią – z jednej strony – nierozzerwalność teorii i praktyki, a z drugiej – umiejętność przełączenia się na myślenie o praktycznych rozwiązaniach przy wykorzystaniu krytyki istniejących już procesów.

To powiązanie wydaje się szczególnie istotne, gdy piszemy o zarządzaniu w czasach antropocenu. Tutaj teoretyczna krytyka oraz praktyczne rozwiązania pozwalają zmierzyć się, w mojej opinii, z jednym z największych ograniczeń zarządzania, czyli z jego schizofrenicznie antropocentrycznym charakterem. Zjawisko to cechuje się w tym przypadku nieustannym napięciem między konstruowaniem ludzkiej jednostki jako bytu, który posiada wystarczającą sprawczość, by zmienić otaczającą go rzeczywistość, a uwikłaniem tego samego bytu w różnorodne procesy związane z komunikacją, rozwojem, wzrostem efektywności. Człowiek w organizacji zawsze podlega pewnym schematom i hierarchiom, którym ma się podporządkować. I choć z jednej strony można to odczytać w kontekście pozbawienia go podmiotowości

przez zmianę jego ludzkiej natury na dane gospodarcze, to jednak przede wszystkim takie podejście odwraca uwagę od roli człowieka w stworzeniu tych systemów. Używanie takich sformułowań jak „wielkie korporacje” zwraca wprawdzie uwagę na kompleksowość kapitalistycznych struktur, ale ich działanie zostaje w pewnym sensie pozbawione ludzkiej twarzy. Przez to łatwiej jest zrzucić winę za stan świata na konsumentów, odsuwając w ten sposób od siebie odpowiedzialność za produkcję i utrwalanie destrukcyjnych dla planety zachowań. Możliwością, a raczej wyzwaniem, jakiego należy się podjąć w zarządzaniu, by przynajmniej w pewnym stopniu móc spowolnić skutki tzw. wielkiego przyspieszenia, jest całkowita transformacja sposobów myślenia, która nie generalizuje doświadczeń jednostki i paradoksalnie przywraca bardziej empatyczny charakter językowi komunikacji. W ten sposób nie tylko możliwe będzie stworzenie bardziej inkluzywnej rzeczywistości społecznej, która bierze pod uwagę wszystkich jej mieszkańców – organicznych i nieorganicznych – ale również ukierunkowanie procesów związanych ze wzrostem i efektywnością nie tyle na ciągły i nieskończony rozwój, ile na harmonijne współdziałanie. Dzięki temu człowiek nie tylko ma świadomość swojej odpowiedzialności (*responsibility*) i miejsca w świecie, ale również może odkryć, że jest również *response-able*.

Michał Pałasz

To, w jaki sposób my – ludzie – organizujemy świat, jest współwinne kłębówiska kryzysów antropocenu¹⁶. Ta antropocentryczna, wybrzmiewająca przeświadczeniem o hipersprawczości *homo sapiens* teza jest jednocześnie antropoperyferyczna: kłębówisko kryzysów nie było bowiem nigdy naszym, nas – ludzi, celem, a wynika z upartego nieuwzględniania hipersprawczości aktorów pozaludzkich – nieważne, jakimi murami będziemy oddzielać od siebie naturę i kulturę, rzeczywistość i język, przyrodę i społeczeństwo – współorganizujących z nami naszą ludzko-pozaludzką rzeczywistość. W sytuacji, w której my – ludzie stoimy na skraju przepaści w obliczu dominującego z naszej perspektywy kryzysu antropocenu, którym jest kryzys klimatyczno-ekologiczny¹⁷, dalsze działanie w trybie *business as usual*¹⁸, a mówiąc wprost – dalsze uprawianie zarządzania w służbie kapitalizmu, to nie tylko samobój-

¹⁶ Chodzi tu o kryzysy wygenerowane przez człowieka (przede wszystkim przez osoby i grupy uprzywilejowane), wielostronnie i w sposób nieoczywisty powiązane, w które sam jest głęboko uwikłany, a których nawet pobieżne omówienie prosi się o osobne opracowanie, dlatego w tym miejscu ograniczę się do podania ich otwartego katalogu: kryzys klimatyczny, ekologiczny, gospodarczy, demokracji, demograficzny, kulturowy, społeczny (nierówności), migracyjny, zdrowotny (pandemia COVID-19).

¹⁷ W.J. Ripple, C. Wolf, T.M. Newsome and 15,369 scientist signatories from 184 countries, *World Scientists' Warning to Humanity: A Second Notice*, „BioScience” 2017, t. 12, nr 67, s. 1026–1028.

¹⁸ „kontynuowanie modelu odpowiedzialnego za liczne kryzysy ekologiczne, z którymi mamy obecnie do czynienia” [tłum. – M.P.], Ch. Wright et al., *Organizing in the Anthropocene*, „Organization” 2018, t. 25, nr 4, s. 460.

stwo, ale też ekobójstwo i zbrodnia przeciw planecie¹⁹. W tej sytuacji każde współczesne działanie menedżerskie ma wymiar moralny. Z tych powodów oraz z uwagi na swą dominującą pozycję drapieżna – neoliberalna, skoncentrowana na zysku, skuteczności, efektywności, realizacji celów za wszelką cenę – wersja zarządzania ze wszech miar godna jest zainteresowania tak humanistyki, jak np. przyrodoznawstwa: jej zmiana ma bowiem potencjał ratunkowy. Wiele z już istniejących propozycji reform zarządzania, a także propozycje nowych i przykłady sensownego działania zarządczego znaleźć można w niniejszym numerze „Przeglądu Kulturoznawczego”.

Autorzy i autorki publikowanych tekstów zdecydowali się opuścić swe dyscyplinarne wieże z kości słoniowych, wyjść poza nauki o sztuce, filozofię, socjologię, antropologię kulturową, kulturoznawstwo, literaturoznawstwo, zarządzanie i spotkać się na rozdrożu, a może bezdrożu. Tak właśnie pracowało się nad tym numerem: jak w laboratorium, jak przy awarii, w sytuacji pozbawionej rutyny, przy pionierskiej symulacji. Jak w gorącym momencie stapiania, odkształcania, rozpadu więzi, w którym zaczynają być one wyczuwalne i potencjalnie opisywalne²⁰.

Dziękuję autorkom tekstów przyjętych, autorom tekstów odrzuconych, recenzentom/recenzentkom, osobom tworzącym numer na wszystkich etapach, w imieniu swoim, ale przede wszystkim w imieniu:

- nas sfrustrowanych, świadomych kłębowa kłębowa kryzysów antropocenu;
- nas z przyszłości, którzy być może nie uznają tego numeru za trwonienie energii w czasach, w których zamiast badać i pisać, „trzeba działać” – wierzę, że „zmiana poznawcza (poziom epistemologiczny) to zmiana kształtu świata (poziom ontologiczny)”²¹;
- nas pozaludzkich, organicznych i nie, którzy uzyskaliśmy w tym numerze głos w dziedzinie, w której jesteśmy być może najbardziej wykluczani i instrumentalizowani – w zarządzaniu (dzięki sojuszwowi z humanistyką).

Jeśli ratunek świata (ludzi) drzemie w posthumanizmie, pierwszym, i być może jedynym, co powinniśmy robić, to udzielać aktorom i aktorkom pozaludzkim głosu, dopuszczać ich/je do debaty, jakkolwiek antropocentrycznie by to brzmiało. W gruncie rzeczy, w sposób zapośredniczony przez naukę, naukowców i naukowczynie, byty pozaludzkie mówią do nas: przestańcie, zmieńcie kurs, to dla waszego dobra. Troszczą się o nas. Tym, co do nas należy, jest kontynuowanie translacji ich głosu, i tu ogromna rola humanistyki, nauk i działań społecznych, edukacyjnych,

¹⁹ O staraniach związanych z radykalną penalizacją działań przeciw naturze zob. S. Yeo, *Ecocide: Should Killing Nature Be a Crime?*, BBC, <https://www.bbc.com/future/article/20201105-what-is-ecocide> (dostęp: 3.03.2021).

²⁰ Jak przy kontrowersji, idealnej sytuacji badawczej dla teorii aktora-sieci. B. Latour, *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network Theory*, Oxford University Press, New York 2005, s. 80–82.

²¹ K. Abriszewski, *Wszystko otwarte na nowo. Teoria Aktora-Sieci i filozofia kultury*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2010, s. 237.

politycznych, biznesowych, medialnych – chodzi o przetłumaczenie ich głosu na nasze, nas – ludzi, działania.

Pracując nad tym tekstem, jednocześnie przygotowywałem zajęcia w ramach ogólnouniwersyteckiego kursu *Wyzwania dla demokracji w dobie zmian klimatycznych: perspektywa interdyscyplinarna* na Uniwersytecie Jagiellońskim. Zmieniłem tytuł spotkania, które prowadzę jako reprezentant nauk o zarządzaniu z: *Zarządzanie w antropocenie. Jak oddalić widmo katastrofy* (20/2019) na: (...) *jak oddalać widmo katastrofy* (21/2020). Z drugiej strony 16 lutego 2021 roku Bill Gates wydał książkę *Jak ocalić świat od katastrofy klimatycznej. Rozwiązania, które już mamy, zmiany, których potrzebujemy*, zaś Noam Chomsky 22 lutego 2021 roku przekonywał: „Nie jesteście bezsilni... możecie dołączyć do Extinction Rebellion, brać udział w ich działaniach. Zmusić ludzi u władzy, by robili, co do nich należy, albo się ich pozbyć”²². Świadomość zagrożeń, zwłaszcza związanych z kryzysem klimatyczno-ekologicznym, rośnie. Wszelkie działania w tym kierunku mają sens, jeśli nie praktyczny, to przynajmniej etyczny. Czy rośnie poczucie sprawczości i sama sprawczość? Chciałbym napisać, że niewykluczone.

Nie wyobrażam sobie bardziej wartościowego zilustrowania zarządzania w antropocenie niż ważnym dla mnie osobiście, namacalnie, przemyślanym, przedyskutowanym, mającym ambicje – i szanse – aplikacyjne przykładem. Otóż także podczas pracy nad tym tekstem doszło do wydarzenia lokalnego, eksperymentu, którego wynik może być, choćby lokalnie, jeśli nie kluczowy, to inspirujący. Osoby z inicjatywy klimatUJ przedstawiły władzom Uniwersytetu Jagiellońskiego petycję, w której domagają się przyjęcia przez uczelnię strategii klimatycznej²³. Uczelnia ta należy do największych pracodawców w Małopolsce i wydaje się predestynowana do pionierskiej misji ukazania praktyki zarządzania firmą w antropocenie lokalnie, a z uwagi na swą markę – przynajmniej na skalę krajową czy regionalną. W dokumencie wywa się władze uniwersytetu m.in. do określenia ich stanowiska względem kryzysu klimatyczno-ekologicznego, podania daty osiągnięcia przez uczelnię neutralności węglowej, stworzenia eksperckich grup roboczych, programów grantowych i ogólnouniwersyteckich inicjatyw edukacji klimatycznej, przeprowadzenia audytu energetycznego i zmniejszenia zużycia energii, zmniejszenia śladu węglowego związanego z podróżami pracowniczymi i studenckimi, eliminacji plastiku, masowych nasadzeń, a także do wprowadzenia zakazu sprzedaży mięsa wołowego oraz do wycofania się ze współpracy z podmiotami, których działalność pogłębia kryzys klimatyczny i ekologiczny²⁴. W odniesieniu do propozycji zarządzania w antropocenie opublikowanych

²² Extinction Rebellion, *You're not powerless...*, Twitter, 2021, <https://twitter.com/ExtinctionR/status/1365037365484392451> (dostęp: 25.02.2021), tłum. M.P.

²³ M. Kojepijka, *Spolecznosc akademicka UJ reaguje na kryzys klimatyczny*, Uniwersytet Jagielloński, 2021, https://www.uj.edu.pl/wiadomosci/-/journal_content/56_INSTANCE_d821KZvhit4m/10172/147033691 (dostęp: 25.05.2021).

²⁴ KlimatUJ, *Petycja o przyjęcie Strategii Klimatycznej w Uniwersytecie Jagiellońskim*, MS Forms, 2020, https://forms.office.com/Pages/ResponsePage.aspx?id=6yYO676_0keekOvSQm2865szUGLv

w tym numerze „Przeglądu Kulturoznawczego” petycja klimatUJ jest propozycją niewielkich, kosmetycznych wręcz, a przez to w stu procentach możliwych do wdrożenia zmian. Obserwowanie działań, które będą jej skutkiem, wzbogaci bazę empirycznej wiedzy o lokalnych uwarunkowaniach zarządzania w antropocenie. O ile działania takie będą miały miejsce.

Możliwości zarządzania w antropocenie są nieograniczone. Przyparciu do ściany, jesteśmy zmuszeni do wymyślania – organizowania świata na nowo (a może po staremu). Jednocześnie ograniczenia zarządzania w antropocenie – strukturalne, systemowe – mogą wydawać się nie do pokonania. W tej sprzeczności, w tej absolutnej polaryzacji wyobraźni i działania kryje się albo odpowiedź, albo otchłań.

Bibliografia

- Abriszewski K., *Wszystko otwarte na nowo. Teoria Aktora-Sieci i filozofia kultury*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2010.
- Barad K., *Meeting the Universe Halfway: Quantum Physics and the Entanglement of Matter and Meaning*, Duke University Press, Durham–London 2007.
- Boyer D., *Energopolitics: Wind and Power in the Anthropocene*, Duke University Press, Durham–London 2019.
- Caracciolo M., *Form, Science, and Narrative in the Anthropocene*, „Narrative” 2019, t. 27, nr 3.
- Chwalczyk F., *Around the Anthropocene in Eighty Names – Considering the Urbanocene Proposition*, „Sustainability” 2020, nr 12.
- Caracciolo M., *Narrating the Mesh: Form and Story in the Anthropocene*, University of Virginia Press, Charlottesville 2021.
- Haifa Giraud E., *What Comes after Entanglement? Activism, Anthropocentrism, and an Ethics of Exclusion*, Duke University Press, Durham–London 2019.
- Haraway D.J., *Crystal, Embryos, and Fields: Metaphors That Shape Embryos*, North Atlantic Books, Berkeley 2004.
- Haraway D.J., *It Matters What Stories Tell Stories; It Matters Whose Stories Tell Stories*, „a/b: Auto/Biography Stories” 2019, t. 34, nr 3.
- Haraway D.J., *Modest_Witness@Second_Millennium. FemaleMan©_Meets_OncoMouse™. Feminism and Technoscience*, Routledge, New York–London 1997.
- Haraway D.J., *SF: Science Fiction, Speculative Fabulation, String Figures, So Far*, „ADA: A Journal of Gender, New Media, and Technology” 2013, nr 3, <https://adanewmedia.org/2013/11/issue3-haraway/> (dostęp: 10.12.2020).
- Haraway D.J., *SF: Spekulative Fabulation und String-Figuren*, 100 Notizien – 100 Gedanken No. 13, Haatje Cantz, Berlin 2013.
- Haraway D.J., *Staying with the Trouble: Making Kin in the Chthulucene*, Duke University Press Books, Durham 2016.

---

kHNGI3OSvfG6TvIUOU1SU1dISIZLRUpLREIENIVaNVhOU0U0Si4u (dostęp: 3.03.2021). Pełna wersja: https://www.uj.edu.pl/documents/10172/146963257/Klimatuj_Petycja_2021.pdf/cc25650f-9c01-485b-b548-88cfe6b32065 (dostęp: 3.03.2021).

- Keidl P.D., Melamed L., *Pandemic Media: Introduction*, Meson Press, [b.m.w.] 2020, <https://pandemicmedia.meson.press/chapters/pandemic-media-introduction/> (dostęp: 18.11.2020).
- Latour B., *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network Theory*, Oxford University Press, New York 2005.
- Lowenhaupt Tsing A., *The Mushroom at the End of the World: On the Possibility of Life in Capitalist Ruins*, Princeton University Press, Princeton–Oxford 2015.
- Moore J.W., *Anthropocenes & the Capitalocene Alternative*, „Azimuth” 2017, nr 9.1.
- Rewers E., *Uciezka (niespieszna) z urbanocenu*, „Przegląd Kulturoznawczy” 2019, nr 4.
- Ripple W.J., Wolf C., Newsome T.M. and 15,369 scientist signatories from 184 countries, *World Scientists’ Warning to Humanity: A Second Notice*, „BioScience” 2017, nr 67(12), s. 1026–1028.
- Wright Ch. et al., *Organizing in the Anthropocene*, „Organization” 2018, nr 4(25), s. 455–471.

Źródła internetowe

- Extinction Rebellion, *You’re not powerless...*, Twitter, 2021, <https://twitter.com/ExtinctionR/status/1365037365484392451> (dostęp: 25.02.2021).
- KlimatUJ, *Petycja o przyjęcie Strategii Klimatycznej w Uniwersytecie Jagiellońskim*, MS Forms, 2020, https://forms.office.com/Pages/ResponsePage.aspx?id=6yYO676_0keekOvSQm2865szUGLvkHNGI3OSvfG6TvIUOU1SU1dISIZLRUpLREIENiVaNVhOU0U0Si4u (dostęp: 3.03.2021). Pełna wersja: https://www.uj.edu.pl/documents/10172/146963257/Klimatuj_Petycja_2021.pdf/ce25650f-9c01-485b-b548-88cfe6b32065 (dostęp: 3.03.2021).
- Kopiejka M., *Spoleczność akademicka UJ reaguje na kryzys klimatyczny*, Uniwersytet Jagielloński, 2021, https://www.uj.edu.pl/wiadomosci/-/journal_content/56_INSTANCE_d82IKZvhit4m/10172/147033691 (dostęp: 25.05.2021).
- Projekt DrawnDown: <https://drawdown.org/> (dostęp: 12.02.2021).
- Roberts R., *Breakthrough in the Urbanocene: Cities and SMEs in the Spotlight*, „Medium”, 22.09.2017, <https://medium.com/volans/breakthrough-in-the-urbanocene-cities-and-smes-in-the-spotlight-6ebf18e9dd06> (dostęp: 20.01.2021).
- Sample A.V., Bixler P.R., *Forest Conservation and Management in the Anthropocene: Conference Proceedings*, US Department of Agriculture, Forest Service. Rocky Mountain Research Station, Fort Collins, CO 2014, <https://www.fs.usda.gov/treesearch/pubs/46127> (dostęp: 12.01.2021).
- Schlosberg D., *Environmental Management in the Anthropocene* [w:] T. Gabrielson, Ch. Hall, J.M. Meyer, D. Schlosberg (red.), *The Oxford Handbook of Environmental Political Theory*, Oxford University Press, Oxford 2016, <https://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199685271.001.0001/oxfordhb-9780199685271> (dostęp: 12.01.2021).
- Yeo S., *Ecocide: Should Killing Nature Be a Crime?*, BBC, 2020, <https://www.bbc.com/future/article/20201105-what-is-ecocide> (dostęp: 3.03.2021).